

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК ОДИН З ВАЖЛИВИХ НАПРЯМКІВ ПРОФІЛАКТИКИ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена аналізу поняття «ресоціалізація засуджених». Детально розглядаються принципи, методи, а також сучасні програми ре соціалізації засуджених. Автор представляє критерії класифікації засуджених з точки зору процесу ресоціалізації, характеризує чинники адаптації засуджених в суспільстві після звільнення.

Ключові слова: ресоціалізація засуджених, принципи ресоціалізації, методи ре соціалізації, психологічні фактори ре соціалізації, психологічні особливості засуджених, психологічна корекція, програмний тренінг, оцінка ефективності тренінгу.

О.В. Царькова

РЕСОЦИОЛИЗАЦИЯ ОСУЖДЕННЫХ КАК ОДНО ИЗ ВАЖНЕЙШИХ НАПРАВЛЕНИЙ ПРОФИЛАКТИКИ РЕЦЕДИВНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Статья посвящена анализу понятия «ресоциализация осужденных». Детально рассматриваются принципы, методы, а также современные программы ресоциализации осужденных. Автор представляет критерии классификации осужденных с точки зрения процесса ресоциализации, характеризует факторы адаптации осужденных в обществе после освобождения.

Ключевые слова: ресоциализация осужденных, принципы ресоциализации, методы ресоциализации, психологические факторы ресоциализации, психологические особенности осужденных, психологическая коррекция, программный тренинг, оценка эффективности тренинга.

O.V. Tsarkova

RESOCIALIZATION CONDEMNED AS ONE OF THE MAJOR DIRECTIONS PREVENTIVE MAINTENANCE THE REPEATING OF CRIMINALITY

This article is devoted to analysis of "resocialization of convicts". Detail the principles, methods, as well as modern programs of resocialization of convicts. The author provides criteria for classifying inmates from the point of view of the process of resocialization, characterize adaptation factors of the convicts in society after their release.

Key words: inmates' resocialization, principles of resocialization, methods of resocialization, psychological factors of resocialization, psychological peculiarities of inmates, inmates' family relations, father's behavior, psychological correction, program training, training efficiency evaluation.

Постановка проблеми. По закінченні терміну покарання засуджених знову потрапляє до суспільства, норм і законів якого він повинен дотримуватися, але не завжди у змозі їм слідувати через специфічні особистісні особливості і виражену соціальну дезадаптованість. Саме тому на перший план у роботі закладів, що виконують кримінальні покарання, виступає проблема ресоціалізації засуджених.

Хоча ця проблема і знайшла певне відображення в наукових публікаціях Ю.А.Алферова, Ю.М.Антоняна, В.І.Дробішева, А.В.Піщелко, В.М.Позднякова, В.Е.Южаніна й інших авторів, на сьогодні вона є недостатньо вирішеною [1, 2, 5, 6, 10, 11, 13, 14, 16]. На думку деяких дослідників, це пов'язано з тим, що, по-перше, немає єдності у визначенні поняття “ресоціалізація”, по-друге, уявлення про ресоціалізацію правопорушників у місцях позбавлення волі виявилися ніби вбудованими в систему звичних оцінок, за допомогою яких традиційно характеризуються сутність і зміст діяльності з виправлення злочинців [14].

Аналіз актуальних досліджень. У психологічній, юридичній, кримінологічній літературі велика увага приділяється таким аспектам ресоціалізації засуджених як правовий, організаційний, педагогічний, соціальний, психологічний, що вивчаються на різних етапах кримінальної відповідальності представниками різних наук. У нашій роботі ми розглядаємо психологічний аспект ресоціалізації, що отримав теоретичну й експериментальну розробку в дослідженнях Ю.М.Антоняна, І.П.Башкатова, В.Л.Васильєва, П.Б.Ганнушкіна, М.Н.Гернета, А.Д.Глоточкина, В.Г.Деева, М.І.Єнікеева, Ю.В.Жульової, А.Ф.Зелінського, А.Г.Ковальова, В.Н.Кудрявцева, А.Ф.Лазурського, А.І.Панкіна, В.Ф.Пиріжкова, А.Н.Сухова, А.І.Ушатікова та ін. [2 – 5, 8, 9, 12, 14, 16]. У роботах визначається поняття “ресоціалізація”, мета, задачі, напрями, принципи і методи цього процесу, досліджуються психологічні особливості особистості засудженого.

Мета статті полягає в детальному аналізі процесу ресоціалізації засуджених в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Ресоціалізація належить до кола соціальних понять і широко використовується у кримінології, соціології, психології та інших гуманітарних науках. Вона об'єктивно пов'язана з поняттям “соціалізація”, про що свідчить безпосередній аналіз вказаних явищ і передусім граматичне тлумачення. На даний факт звертає увагу Ю.В.Жульова, відзначаючи необхідність враховувати значення префікса “ре”, що дозволяє розуміти ресоціалізацію як “відновлення чи повторність дії” і як “протидія” асоціальної деградації особистості [7].

Соціалізація особистості визначається як процес входження індивіда в соціальне середовище, оволодіння ним уміннями і навичками практичної і теоретичної діяльності, перетворення реально існуючих відносин в якості особистості. Це багатогранний процес засвоєння досвіду суспільного життя і суспільних відносин. За допомогою процесу соціалізації люди навчаються спільно жити й ефективно взаємодіяти один з одним [15].

Умови позбавлення волі деструктивно впливають на соціалізацію особистості, тривала ізоляція ускладнює її адаптацію в нормальному соціальному середовищі. Це часто посилюється неправильним ставленням оточуючих до засуджених, що призводить до надмірного збудження чи гальмування нервових процесів і до нервових зривів. Ув'язнений починає невірно оцінювати власну поведінку і вчинки інших людей і, як наслідок, неправильно діяти, втрачаючи соціальні навички.

Відповідно, під ресоціалізацією слід розуміти повторне засвоєння культури людських стосунків, формування певних соціальних норм, ролей і функцій, надбання умінь і навичок, необхідних для їх успішної реалізації. Це, по суті, перебудова особистості у зв'язку зі зміною обставин.

Під ресоціалізацією засуджених так само розуміють тривалий процес, що має у своїй основі складний комплекс психолого-педагогічних, економічних, медичних, юридичних і організаційних заходів, спрямованих на формування у кожного засудженого здібності й готовності до включення у звичайні умови життя суспільства після відбуття покарання [12].

Якщо інститутами соціалізації є сім'я, дошкільні заклади, школа, трудові й інші колективи, то суб'єктом ресоціалізації є так звана реабілітаційна державна служба [9]. Цей єдиний простір державних, приватних, громадських, релігійних, добродійних і інших організацій та установ, що об'єднані загальною метою і забезпечують оптимальні умови для соціальної адаптації колишніх засуджених, і, отже, сприяють етичному оздоровленню суспільства.

Слід зазначити, що у літературі використовуються також близькі до ресоціалізації терміни “реабілітація”, “соціальна реадaptaція”, “психологічна підготовка

до життя на волі” тощо, які є синонімами, або здебільшого структурними елементами процесу ресоціалізації.

У психологічній літературі виділяються такі основні напрями ресоціалізуючої діяльності:

- психологічна діагностика особистісних особливостей кожного засудженого, виявлення дефектів загальної і правової соціалізації особистості, а також дефектів у психічній регуляції і наявності прикордонних нервово-психічних розладів;

- розробка довгострокових програм індивідуально-особистісної і групової психолого-педагогічної корекції засуджених і їх поетапна реалізація;

- здійснення у спеціально створених центрах необхідних заходів психотерапії для засуджених, які страждають невротизацією і психопатичними проявами, неадекватними методами психологічного захисту й особистісними акцентуаціями;

- розробка й упровадження нових моделей і принципів виконання і відбуття покарань, що базуються на психологічно обґрунтованих критеріях виправлення і надають можливості для особистісного зростання;

- всемірне відновлення порушених у засуджених позбавленням волі соціальних та інших зв'язків, мобілізація їхньої психічної активності на вироблення соціально позитивних ціннісних орієнтації і норм поведінки, психологічної готовності до правопослушної поведінки після звільнення [12].

Основні принципи ресоціалізації наведено у роботах Р.В.Овчарової, А.В.Дімітрова і В.П.Сафронова [5, 9], а саме: принцип обліку регіональних особливостей, соціокультурної і економічної ситуації у регіоні; принцип партнерства; принцип різнобічності реабілітаційних заходів; принцип єдності біологічних, психосоціальних і педагогічних методів; принцип ступневості (поступовості); принцип індивідуально-особистісного, гуманістичного підходу.

Принцип обліку регіональних особливостей, соціальної і економічної ситуацій передбачає знання характеристики криміногенної ситуації, контингентів, структури закладів, що здійснюють різні види реабілітації, кадрової ситуації з метою організації єдиного реабілітаційного простору.

Принцип різнобічності передбачає комплекс різноманітних заходів щодо реалізації реабілітаційної програми і полягає в опосередкуванні всіх реабілітаційних заходів особистістю засудженого і його індивідуальною соціальною ситуацією. Розрізняють наступні сфери реабілітації: сімейну, суспільну, освітню, виробничо-трудова тощо.

Принцип партнерства (начальник загону, вихователь, психолог, соціальний працівник, дільничний уповноважений, лікар, священник) передбачає розподіл повноважень, рольову взаємодію і співпрацю різних відомств і фахівців у реалізації реабілітаційних програм.

Принцип єдності психосоціальних, біологічних і педагогічних методів дії підкреслює необхідність різнопланового розуміння особистості засудженого з урахуванням її психологічних, фізіологічних і патофізіологічних властивостей.

Принцип ступневості (поступовості) передбачає поступовий перехід від одного реабілітаційного заходу до іншого у зв'язку з актуальними потребами, терміном покарання, ставленням до нього, характером досконалих злочинів, ступенем їх тяжкості, рівнем усвідомлення провини, станом організму і психосоціальними особливостями особистості.

Принцип індивідуально-особистісного, гуманістичного підходу визначає адресний і щадний характер допомоги і передбачає облік не тільки зони актуального й найближчого розвитку засудженого, але й орієнтацію роботи з ним на перспективу, на формування загальнолюдських цінностей.

Дослідники відзначають, що засуджені є складними об'єктами реабілітації [3 – 4, 5, 8, 16]. Вони можуть розглядатися за багатьма критеріями:

- за наслідками перевиховання: ті, які цілком виправилися; ті, які залишились з дефектами виховання; ті, які не виправилися;

- за типом соціальних установок і за типом особистості: позитивна активна соціальна установка, сильний тип особистості; потенційно-позитивна установка, слабкий тип особистості; невиражена соціальна установка, психічні відхилення особистості; асоціальна установка, психічні відхилення; асоціальна установка, сильний тип особистості; асоціальна установка, сильний тип особистості.

- за лідерськими якостями і багатьма іншими параметрами.

Кожна класифікація вимагає урахування певної специфіки в організації психологічного супроводу засуджених.

Критерії успішного становлення і функціонування реабілітаційної служби виділяються фахівцями пенітенціарної психології за трьома підставами:

1) соціально адаптаційні: нормальні стосунки у сім'ї; наявність житла, прописки; наявність постійного місця роботи; корисне проведення дозвілля; підвищення освітнього і культурного рівня; розрив зв'язків зі злочинним світом;

2) змістовно-методичні: зміст і форми педагогічної, психологічної, соціальної та медичної реабілітації;

3) організаційні: наявність команди фахівців з чітко визначеними завданнями; функціональна взаємодія фахівців на протокольному і позапротокольному рівнях; включеність всього колективу виправної установи у реабілітаційний процес [8, 9, 13].

Аналіз літератури показав, що психологічні методи впливу на засуджених, що використовуються у процесі їх ресоціалізації, виділяються різними авторами за трьома підставами. За формою використання виділяють методи індивідуального і групового впливу; за способом використання – прямі і непрямі; за основним змістом – метод переконання, метод регулювання психічних станів, метод передачі інформації або бесіда, метод навіювання і самонавіювання, психолого-педагогічний експеримент, метод створення ситуацій, психотерапевтичні методи. Наведемо короткі характеристики цих методів [1, 3, 5, 6, 8, 9, 14].

Індивідуальний психологічний вплив здійснюється на окрему особистість, а груповий спрямований – на групу засуджених “з метою викликати такі групові психічні стани, що сприятливо вплинули б на усіх членів даного колективу за законом психологічної інерції”. Психологічний вплив, при якому засуджений отримує інформацію безпосередньо, називається прямим. Ілюстрацією цього виду дії можуть служити психотерапевтичні бесіди і сумісний аналіз причин його минулих дій і вчинків. Психологічні методи називають непрямими, коли у процесі психопрофілактичної бесіди засуджений робить висновок про те, як йому чинити

у тому чи іншому випадку на основі досвіду інших людей. Отже, як індивідуальна, так і колективна дія може бути прямою або непрямою.

Метод регулювання психічних спілкувань. Вихователь має велику можливість впливати на процес спілкування, регулювати ті з них, що складаються у засудженого з працівниками колоній, з іншими засудженими, з рідними, близькими йому людьми. Виховний вплив представників суспільних організацій і колективів істотно доповнюється зустрічами з особами, які раніше відбували покарання у даній колонії і стали повноцінними громадянами російського суспільства. Особливе значення має встановлення контакту засудженого з сім'єю, що сприяє виробленню у нього позитивних якостей, зміні його негативних психічних станів.

Метод передачі інформації. Спеціально й цілеспрямовано відібрана інформація, що надходить до засудженого, повинна сприяти заповненню його соціального досвіду, отриманню і переробці ним відомостей, яких він раніше не отримував тощо. Досвід багатьох вихователів показує, що дуже важливо збирати дані про те, як живе сім'я засудженого в даний час, як їй надає допомогу держава, його колишній колектив.

Для того, щоб визначити найвірніші шляхи впливу на конкретного засудженого, рекомендується широко застосовувати психолого-педагогічний експеримент, що дозволяє якнайповніше розкрити усі властивості особистості засудженого, допомагає формувати його інтелектуальні і вольові якості. Ретельно організовані психолого-педагогічні експерименти, спостереження дозволяють створити вірне уявлення про ставлення даного засудженого до заходів виховної дії.

Методи навіювання (сугестії) з їх основним засобом дії - словом - можуть допомогти засудженим у підготовці до життя за нових умов. Навіювання, на відміну від переконання, - це психологічна дія, розрахована на некритичне сприйняття засудженим виховної інформації через авторитетність особистості вихователя. Навіювання може здійснюватися тільки у безсонному стані. Вихователь не має права користуватися гіпнозом і наркогіпнозом; ці методи навіювання можуть застосовувати тільки лікарі: психотерапевт або психіатр. Виділяють два способи

проведення навіювання: словесне – шляхом прямого мовного впливу на засудженого і непряме, опосередковане будь-яким предметом чи дією.

Крім того, в межах психотерапії розглядають наступні методи, адаптовані до застосування в пенітенціарному середовищі:

- встановлення потреби індивіда в психотерапевтичній допомозі й вивчення психологічних особливостей особистості шляхом адаптації найважливіших існуючих тестів до використання в умовах місць позбавлення волі, або шляхом розробки спеціальних коректувальних шкал, що забезпечують вимірювання негативного впливу пенітенціарного середовища;

- створення “психотерапевтичних оазисів”, тобто групових стосунків, у достатній мірі захищених від деструктивно діючих впливів пенітенціарного середовища;

- зняття психічної напруги в осіб, позбавлених свободи, і, перш за все, різні прийоми релаксації (зокрема, релаксопедія);

- тренінгові прийоми, переважно в груповому варіанті, спрямовані на підвищення здатності людей, які знаходяться в умовах позбавлення волі, адекватно реагувати як на внутрішньопенітенціарні проблемні ситуації, так і на ситуації, з якими вони зіткнуться після виходу з місць позбавлення волі.

Висновки. Аналіз показує, що психологічні методи ресоціалізації засуджених розглянуті в літературі у загальному вигляді й вимагають конкретизації для їх практичного застосування.

Отже, реабілітація засуджених у виправно-трудових закладах має власну специфіку й носить здебільшого соціально-психологічний характер. Її зміст, форми й методи залежать від особливостей суб'єктів реабілітації. Найчастіше в особистості засудженого, як у фокусі, сконцентровано проблеми біологічного, соціального і психолого-педагогічного характеру, що передбачає комплексну допомогу з боку різних фахівців. Мета, спільні задачі, принципи й характер допомоги при цьому є універсальними для всіх учасників реабілітаційного процесу, що здійснюється на гуманістичній основі.

Список літератури

1. Алферов Ю.А., Петков В.П., Соловьев В.П. Социальная адаптация освобожденных из мест лишения свободы. – Домодедово: РИПК МВД РФ, 1992. – С. 33-42.
2. Антонян Ю.М. Некоторые проблемы ресоциализации ранее судимых лиц // Проблемы борьбы с рецидивной преступностью. – М., 1980. – С. 61-63.
3. Васильев А.И., Кувшинов В.С. Эффективность социальной адаптации освобожденных из мест лишения свободы // Эффективность применения уголовного закона. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 151-162.
4. Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф. Психические состояния человека, лишенного свободы. – М.: Высшая школа МВД СССР, 1968. – С. 9-37.
5. Димитров А.В., Сафронов В.П. Основы пенитенциарной психологии. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2003, – 176 с.
6. Дробышев В.И., Чернышева А.В. Теоретическая характеристика основных положений ресоциализации осужденных в ИТУ // Правовая и организационная основы органов, исполняющих наказания. – М., 1995. – С. 68-75.
7. Жулева Ю.В. Ресоциализация осужденных несовершеннолетних женского пола, отбывающих наказание в воспитательных колониях: правовые и криминологические аспекты: Дис. ... канд. юрид. наук / Жулева Ю.В. – Рязань, 2000. – С. 26.
8. Ковалев О.Г., Ушатиков А.И., Деев В.Г. Криминальная психология. – Рязань, 1997. – С. 17-29.
9. Овчарова Р.В. Научные основы социально-психологической реабилитации осужденных. Научно-методические основы оказания психологической помощи осужденным. – М.: Права человека, 2001. – 156 с.
10. Пищелко А.В. Психолого-педагогические основы ресоциализации личности осужденных. – Домодедово: РИПК МВД РФ, 1995. – С. 29.
11. Поздняков В.М. Отечественная пенитенциарная психология: история и современность. – М., 2000. – С. 27.
12. Прикладная юридическая психология / Под ред. А.М.Столяренко. – М.: Юнити-Дана, 2000. – 639 с.
13. Ресоциализация несовершеннолетних, находящихся в местах лишения свободы: Понятие и принципы / Под ред. М.Н.Садовникова. – Новосибирск: Сибирский Юридический Вестник. – 2004. – № 2. – С. 24-30.
14. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект): Учеб. пособие. – М.: Права человека, 2001. – 182 с.
15. Современный словарь по педагогике / Сост. Рапацевич Е.С. – Мн.: Современное слово, 2001. – С. 725-726.
16. Южанин В.Е. О понятии “процесс ресоциализации преступника” // Теоретические и организационно-правовые проблемы применения наказания. – Уфа, 1990. – С. 46-52.